

11. Основи економічної теорії: політекономічний аспект / А. А. Григорук, М. С. Палюх, Л. М. Литвин, Т. Д. Литвінова. – Тернопіль, 2002. – 304 с.

12. Фадеєв В. И. Территориальная организация местного самоуправления в Российской Федерации / В. И. Фадеєв. – М.: ИНИОН, 1996. – 58 с.

13. Краснов М. А. Местное самоуправление: государственное или общественное? / М. А. Краснов // Советское государство и право. – 1990. – № 10. – С. 80–93.

14. Корнієнко М. І. Державна влада і місцеве самоврядування: актуальні питання теорії і практики [Текст] / М. І. Корнієнко // Українське право. – 1995. – №1(2). – С. 68–77.

15. Бутко І. П. Проблеми територіальної організації державної виконавчої влади і самоврядування / І. П. Бутко // Проблеми реформування державної влади: конституційні та управлінські аспекти: Тези доп. і наук. повід., наук.-практ. конф. (10–11 березня 1995 р.). – К., 1995. – С. 96–98.

16. Краснов М. А. Введение в муниципальное право / М. А. Краснов. – М., 1993. – 187 с.

17. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»: науково-практичний коментар / Ред. кол.: В. Ф. Опришко (голова), М. Ф. Верменчук, В. В. Медведчук та ін. – К.: Ін-т зак-ства Верх. Ради України, 1999. – 293 с.

завдання повною мірою лягає на державне управління, яке повинно підсилити ефективність регулювання в економічній сфері. В цьому напрямку значний потенціал мають акціонерні товариства. Визначення їх сутності дає можливість вивести державне регулювання економічних процесів на якісно новий рівень.

✦ Дослідження даної проблематики в галузі державного управління на сьогодні практично відсутнє. Акціонерні товариства в сфері економіки – нове явище для національної економіки. Значною мірою дослідження акціонерних товариств представлені вченими економістами та юристами: В. В. Лаптев, В. С. Щербіна, О. М. Вінник та іншими. Сама проблема функціонування акціонерних товариств та їх впливу на економічні процеси залишається за межами наукового дослідження в державному управлінні.

✦ Метою даної статті є розкриття змісту акціонерних товариств, їх зв'язок з державним управлінням та визначення сутності корпоративної власності в ринковій економіці.

✦ Акціонерна форма господарювання визначена розвитком товарного виробництва (ринкового господарства). Вона виникає ще до промислової революції. Можна вважати, що первинною основою її виникнення з'явилася торгівля, що пов'язана з епохою великих географічних відкриттів. Торгівля з новими землями вимагала більших капіталовкладень. Одна особа була не в змозі вкласти в заморську торгівлю таких засобів. Їх можна було здійснити тільки об'єднавши капітали окремих осіб. Природно, це були особи, для яких торгівля була професійною справою, тобто купці. Спочатку капітали поєднувалися на короткий час. Прибуток, одержуваний від разових акцій торговельного капіталу, який себе виправдовував, що вело до виникнення об'єднань на постійній основі, таких як Ост-Індійська й Вест-Індійська компанії. Усі ці компанії діяли під егідою держави. Це було взаємовигідне співробітництво. Акціонерні компанії одержували заступництво держави, його захист і пільги. Держава також мала свій інтерес. З одного боку, вони були джерелом прибутків у скарбницю держави, а з іншого – через них здійснювалась колонізація нових земель. Тому в управлінні подібних компаній значну роль відіграла держава, а акціонери мали головним чином лише майнові права [4, с. 5; 2, с. 24].

Акціонерні товариства в їхньому класичному виді починають формуватися з початку XIX століття. Базою їх розвитку з'явився Промисловий переворот і наступний перехід до побудови індустріального суспільства в країнах Європи й США. Розвиток ринкового виробництва вимагав усе більших капіталів, а нагромадження індивідуальних капіталів не встигало за потребами економічного розвитку. Єдиним виходом з положення, яке склалось, було об'єднання капіталів. Але в акціонерному товаристві об'єднання капіталів специфічне. Якщо брати великі акціонерні товариства, то з погляду дрібних і середніх акціонерів воно для них виступає подобою банку, у який вкладають депозит. Акціонер розраховує на дивіденди від своєї акції. Але, на відміну від банку, вкладення в акціонерне товариство більш прибуткове, але й більш ризиковане. Акціонерний капітал – це функціонуючий капітал і, тому він більш привабливий для вкладника. У процесі функціонування капіталу можна одержати дивіденди ймовірно вищі, чим від вкладення в банк. Крім того, у результаті функціонування капіталу росте капіталізація власності суспільства, а відповідно, росте вартість самої акції. В умовах фондової біржі з її спекулятивною природою друге положення не завжди

УДК 334.72

Роман Тихончук

СУТНІСТЬ АКЦІОНЕРНОЇ ФОРМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ

На основі аналізу чинного законодавства України, міжнародно-правових актів та законодавства зарубіжних країн досліджено сутність акціонерної форми господарювання.

Комплексно проаналізовані адміністративно-правові та організаційно-управлінські аспекти побудови акціонерних товариств в умовах запровадження норм Закону України «Про акціонерні товариства».

На основі аналізу сучасного стану корпоративного сектору та корпоративного законодавства України розроблена теорія корпоративної власності відповідно до чинного законодавства з питань управління акціонерними товариствами.

Ключові слова: приватні акціонерні товариства, публічні акціонерні товариства, механізм, функціонування, законодавство, корпоративне управління, корпоративний сектор.

✦ Сучасні економічні процеси суттєво впливають на суспільні відносини. Традиційні підходи до регулювання економічної діяльності вичерпали себе, що веде до значних потрясінь соціально-економічного життя. Це, в свою чергу, потребує від держави заходів до стабілізації та сталого розвитку економіки. Це

втримується, тому вартість акції визначається попитом та пропозицією на цінні папери. Але якщо припустити стабільність ринку, то припущення буде вірним. В умовах маятникового руху на ринку цінних паперів може відбуватися знецінення капіталу, або ріст фіктивного капіталу. Але навіть у цих умовах вкладення в акції привабливо. Ця привабливість може безумовно бути основою для різного роду фінансових афер в акціонерному товаристві як у минулому, так і в сьогоденні. На зорі акціонерних товариств такі факти були не одиничними, що в певний період гальмувало розвиток акціонерних товариств. Прикладом цього є «Закон про мильні бульки», прийнятий в 1720 г. в Англії, що забороняв створення акціонерних товариств.

Разом з тим розвиток товарного виробництва об'єктивно робить усе більш необхідним розвиток акціонерної форми капіталу, що веде до їхнього становлення. Намагаючись нівелювати негативні боки акціонерного товариства з неприпустимістю шахрайства вкладених засобів в акціонерні товариства, держава вводить у процес їх регулювання, вводячи дозвольний порядок їх створення, формуючи законодавство про їхнє функціонування. З'являються закони, що регулюють діяльність акціонерних товариств: в Англії – Закон 1844 року (Роберта Пілліячі), у Франції – Торговельний Кодекс 1807 г., у Німеччині – Торговельне укладення, у Росії – Царський Маніфест про привілеї, даровані купецтву від 1807 г. Поступово акціонерне товариство стає основною формою великого підприємства країн Заходу [4, с. 5].

Акціонерне товариство є закономірним продуктом розвитку ринкової економіки. Товарне виробництво пройшло у своєму розвитку кілька етапів, коли спочатку всі його елементи були злиті разом. Товаровиробник спочатку виконував функції працівника й власника, який володів, користувався й розпоряджався знаряддями своєї праці й продукту, а також був керуючим, який регулював процес виробництва й управління власністю. У процесі первісного нагромадження капіталу функція виробництва товару відокремлюється й передається найманому робітнику. Функції функціонування власності й управління залишаються у власника засобів виробництва. Такий поділ праці збільшує саму ефективність виробництва, веде до нагромадження капіталу й розвитку ринкового господарства. Але зміни на цьому не закінчуються. На боці працівника у зв'язку з поділом виробничого циклу змінюється взаємозв'язок працівника із процесом виробництва, оскільки він спеціалізується на виконанні певної операції, а в наслідок при машинному поділі праці – на обслуговуванні виробничих механізмів. Це у свою чергу поступово приводить до змін на боці власника засобів виробництва. У своїй функції власника змін ніяких не відбувається. Він усе так само володіє, користується й розпоряджається своїм майном. Але у функції управління відбуваються зміни. Ускладненість виробництва фізично не залишає можливості власнику засобів виробництва управляти своїм капіталом від початку й до кінця, тобто, функція управління ускладнюється і стає багатоступінчастою. Власник залишає за собою загальне керування, а для операційного управління створюється спеціалізована ланка. Усе це в сукупності веде до росту продуктивності праці, збільшення кількості вироблених товарів, росту капіталу й розширення ринкового господарства.

Дана структура не залишається незмінною та продовжує розвиватися. На боці працівника тривають зміни у зв'язку з ростом органічної будови капіталу, тобто, засоби виробництва стають усе більш складними, ви-

магаючи підвищення кваліфікації робочої сили. Якщо спочатку працівник виступав як її складова або обслуговуюча частина, то якісний ріст засобів виробництва вимагає такого працівника, який виступав би стосовно них як керуюча сила. Відбуваються зміни і у зв'язуванні «власник–управління». Власник засобів виробництва до здійснення загального керування виробництвом залучає заступників, що здійснюють загальне керування за певними видами діяльності й створенням спеціалізованих керуючих структур.

Сам власник виступає як значний власник майна, що самостійно володіє, користується, що й розпоряджається їм.

Але ринкове господарство, що розвивається, усе більш виводить на перший план конкуренцію, тобто веде до зіткнення інтересів власників засобів виробництва. Виникає дилема: боротьба до повного виснаження ресурсів або консенсус сторін. У другого напрямку більше перспективи, адже об'єднання капіталів забезпечує не тільки виживаність, але й відкриває нові перспективи на ринку. Таке об'єднання перетворюється в корпорацію зацікавлених осіб. І тут відбуваються зміни на рівні власника, тому що засоби виробництва належать декільком співвласникам і важливо правильно розв'язати питання їх взаємин між собою. В залежності від цих відносин виникають різні види корпоративних суспільств. Якщо взаємини власників будуються на основі володіння цінними паперами, то виникає організаційно-правова форма у вигляді акціонерного товариства.

Укрупнення власності веде власників до нового стану. Вони ще більш віддаляються в управлінні своїм капіталом, визначаючи генеральну лінію управління товариством, передаючи загальне керування господарською діяльністю найманому органу, яке звичайно називається правлінням. У цьому випадку складається дволанкова система управління власністю: рада засновників (власників) – правління (виконавчий орган управління власністю). У такий спосіб власність і управління перетворюються в самостійні відособлені структури, які тісно взаємозалежні між собою. Цей процес ще більш підсилюється, якщо власників засобів досить велика кількість. Але в такому випадку зв'язок засновників і виконавчого органу послабляється, і у виконавчого органу з'являється можливість значною мірою здійснювати управління користуванням і розпорядженням майна власником. У такому випадку правління стає псевдовласником, який може направляти діяльність акціонерного товариства на задоволення власних інтересів (одержання бонусів, безкоштовна експлуатація майна суспільства у своїх цілях, «відкоти» при заключенні угод та інше). У таких випадках деякою мірою положення виправляє представницька система управління товариством: загальні збори засновників (акціонерів) – наглядацька рада (рада директорів) – правління (виконавчий орган). Завданням наглядацької ради є скорочення розриву між власником і управлінням акціонерним товариством. У цьому випадку він захищає власність акціонерів, контролює ефективність управління господарською діяльністю. В акціонерних товариствах з наявністю великої кількості акціонерів роль наглядацької ради значно виростає, оскільки вона є ключовою фігурою захисту власності акціонерів.

Виходячи із цього, можна зробити висновок, що акціонерне товариство як продукт розвитку ринкового господарства відокремлює власника від управління господарською діяльністю суспільства. Це якісно новий стан для ринкової економіки. Тут особистий інтерес і

власність роз'єднані. Якщо завжди вважалося, що стимулом ринкового господарства була особиста зацікавленість власника у функціонуванні власника через його особисту участь шляхом управління приналежного йому майна, то в сучасних умовах цей наріжний камінь ринку перестає працювати. Виникає перетворена форма єднання особистого інтересу власника у вигляді доходу від його майна у формі акції. У даному процесі власник відходить від управління своєю власністю. Управління відокремлюється в окремий елемент функціонування власності капіталу. У свою чергу це говорить про трансформацію ринкової економіки та необхідність нових підходів до її регулювання, ґрунтуючись на сучасних тенденціях розвитку господарської діяльності та процесу виробництва.

Фактор управління недооцінюється в теоріях ринкової економіки й не сприймається як його складова частина. Усе більше спирається на економічні закони, закономірності, взаємозв'язки. Ніхто не заперечує, що в першооснові лежать економічні закони, але в умовах сучасного ринкового господарства функціонують перетворені форми економічних закономірностей, складовим елементом яких є управління. Економічна тканина у своєму розвитку стає усе більш складною й залежить від багатьох факторів, які раніше вважалися несуттєвими або малозначущими.

Ілюстрацією розвитку товарних форм розвитку товарного виробництва є акціонерне товариство. Розвинене виробництво привело до того, що власність і управління не могли існувати спільно в особі одного власника, що перешкоджало розширеному відтворенню й вело їх до відокремлення одне від одного, з одного боку, і взаємозв'язків на рівні системи – з іншого, забезпечуючи подальший розвиток економіки.

У той же час питання про взаємозв'язок власності й управління в акціонерному товаристві значною мірою відкрито. Цей взаємозв'язок носить об'єктивний характер, але не саморегульований. Тому виникає маса питань, пов'язаних з комбінацією управління й власності, впливу держави на ці відносини, тих наслідків, які пов'язані з їхньою взаємодією, а також визначенням тих тенденцій, які пов'язані з акціонерними товариствами, ефективністю їх функціонування й розвитку.

Відрив власника від власності суттєво міняє зміст власності. В умовах акціонерного товариства власник не має змоги в класичній формі здійснювати права володіння, користування і розпорядження. Власник, що володіє акцією в акціонерному товаристві, не може одноосібно здійснити володіння, тому що існують інші власники. Він не може користуватися майном акціонерного товариства, оскільки відірваний від своєї власності. Не може він і розпоряджатися майном суспільства, тому що в нього немає механізмів реалізації права розпорядження. Акціонер ці права може здійснити тільки відносно коштовного паперу – акції. Але акція – це відбиття власності, але не сама власність. «Акція як цінний папір є специфічним видом майна і може належати на праві власності, хоча власник цього коштовного паперу не має права власності на майно суспільства» [4, с. 5].

Відсікання власника акцій від його власності вносить зміни у взаємини між акціонером і його власністю. Так, фізично він не може одержати свою частку реальним майном, оскільки його акція дає можливість грошового відшкодування шляхом її купівлі-продажу. З акціонера знімається також відповідальність за діяльність акціонерного товариства, оскільки він не в змозі управляти

майном суспільства, а отже, наслідки прийнятих управлінських рішень для нього не ясні. При позитивних результатах акціонер одержить свій дохід або може втратити свою власність через знецінення акції. У цьому випадку це — підприємницький ризик власника. І все-таки в сучасних умовах ризик більш виправданий, ніж повне володіння підприємством у вигляді підприємця-аутсайдера. У другому випадку неправильне управління призведе до загибелі всієї власності. А розміщення власності в різних акціонерних товариствах підвищує ймовірність стабільності капіталу в цілому. Оскільки програш в одному місці може компенсуватися доходами з іншого джерела, це створює баланс стабільності. Тому для сучасного світу характерна диверсифікованість капіталу.

Виходячи із цього, виникає питання, що являє собою власність акціонерного товариства. Згідно зі ст. 16 Закону України «Про акціонерні товариства», власний капітал товариства – це різниця між сукупною вартістю активів товариства й вартістю його зобов'язань перед іншими особами. Виходячи із цього, іншими особами є, у першу чергу, акціонери. Тому акціонерне товариство є власником усього майна за винятком власності акцій, що належать акціонерам. Тому власність акціонерного товариства – це не сукупна власність індивідуальних осіб, а окремий вид власності, відмінний від приватної. Є всі підстави говорити про корпоративну власність, поряд з державною й комунальною власністю.

Теорії корпоративної власності в науковій літературі не розроблено, а в законодавстві вона відбита обмежено, виходячи із практичної діяльності таких товариств. Перше, що можна відзначити, – корпоративна власність – це вид власності, який виникає на основі приватної власності. Будь-яка власність не виникає сама із себе. Державна власність може виникнути з націоналізації, конфіскації, реквізиції, розширеного відтворення, податків та іншого. Комунальна власність виникає з передачі державою частини свого майна, передачі власності членам комунального утвору, трансфертів, угод, розширеного відтворення, концентрації капіталу тощо. Приватна власність виникає з первісного нагромадження капіталу, експлуатації найманої праці, концентрації капіталу та іншого. Корпоративна власність також має свої джерела утвору: власність фізичних осіб, а в наслідку – розширене відтворення, експлуатація робочої сили, угоди та інше. Таким чином, корпоративна власність має такий самий механізм утвору власності, як і інші види власності.

Власником корпоративної власності є єдина особа – організація, що володіє правом юридичної особи. І щодо цього вона практично не відрізняється від держави або комунального утвору, оскільки останні теж є організаціями. Так само, як і вони, корпорація (організація) здійснює все права власності: володіння, користування і розпорядження. Так, акціонерне товариство є повноправним можновладним власником і треті особи не мають права зазіхати на його власність. Акціонерне товариство має право користуватися своєю власністю за своїм розсудом у межах закону та статутних документів. Головне в користуванні корпоративною власністю – це право здійснювати господарську діяльність. Корпорація може здійснювати й інші види діяльності. Історично корпоративна (акціонерна) форма капіталу виникла з потреби ринкового господарства у своєму розвитку, тобто, з необхідності здійснювати розширене відтворення. Корпорація має право здійснювати розпорядження своєю власністю самостійно, без втручання третіх осіб, так само, як це робить держава, комунальний утвір, приватна особа.

Корпоративний власник має право здійснювати управління своєю власністю. Це невід'ємне право будь-якого власника. Існує три види управління власністю: управління на праві власності, право оперативного управління і право господарського ведення. У Господарському Кодексі право оперативного управління й господарського ведення застосовується для державної та комунальної власності (ст. 74, 76, 78). Законодавчо право оперативного управління й господарського ведення закріплене в Господарському Кодексі (ст. 136, 137). У науковій літературі вони розглядаються як «урізані» права володіння, користування та розпорядження або як права, що обмежені в основному, володінням і користуванням [3]. До інших видів власності вони не застосовуються. У такому випадку логічно зробити висновок, що корпоративна власність управляється на праві власності. У той же час дані категорії можливі у використанні корпоративної власності, зокрема, в акціонерних товариствах.

Акціонерні товариства мають право створювати дочірні підприємства. Дочірнє підприємство – це юридична особа, що створена іншою юридичною особою, яка перебуває під його контролем і залежністю [1, с. 224]. Стаття 126 ХК визначає зв'язок між корпоративною господарюючою організацією та дочірнім підприємством як контрольнопідлегли за рахунок переважної участі контролюючого підприємства в статутному фонді, або загальних зборах або інших органах управління шляхом володіння контрольним пакетом акцій. Але дана система не зупиняється на праві якогось виду власності, на якому функціонує дочірнє підприємство. У цьому випадку пропонується сурогат власності й управління, де адміністративна домінанта є визначальною. Цілком зрозуміла турбота законодавця, щоб дочірні підприємства не прикривали сумнівні й ризикові операції материнської компанії. Але можливо використовувати інші схеми, через які корпоративні утвори можуть здійснювати такі угоди. Наприклад, засновники акціонерного товариства можуть утворювати кілька підприємств, за допомогою яких будуть здійснюватися сумнівні угоди. Ціль полягає в тому, щоб зробити дочірні підприємства акціонерних товариств рівноправними учасниками ринкового виробництва. У цьому випадку застосування до корпоративної власності права оперативного управління й права господарського управління є доцільним. Акціонерне товариство, створюючи дочірні підприємства на праві оперативного управління і на праві господарського ведення, буде по-різному відповідати за них і управляти ними та створить відносини характерні для ринкового господарства.

Ознакою права корпоративної власності є право входити в зобов'язально-правові відносини, як це характерно для всіх видів власності. «Зобов'язання в загальному відношенні являє собою відносини учасників економічного обігу» [5, с. 504]. Здійснювати господарські відносини зобов'язального характеру може особа, яка має власні майново-правові права, тобто має власність.

Усі зобов'язально-правові відносини в цілому поділяються на чотири групи: зобов'язання з передачі майна, зобов'язання з надання послуг, зобов'язання з виконання робіт і зобов'язання з передачі грошей. Акціонерне товариство як форма корпоративної власності повною мірою здійснює всі види зазначених зобов'язань, що в першу чергу відбивається в його статутних документах. Зобов'язально-правові відносини можуть виникати тільки на праві власності, або в правових рамках опера-

тивного управління й господарського ведення. Оскільки раніше з'ясовано, що акціонерне товариство за законом не функціонує на праві оперативного управління й праві господарського ведення, то джерелом зобов'язально-правових відносин є корпоративна власність.

Акціонерне товариство підтверджує корпоративну власність як вид і через інститут власності та захист майнових прав. Акціонерне товариство, що володіє повним обсягом правосуб'єктності, несе майнову відповідальність за свою господарську діяльність як договірною, так і позадоговірною характеру. Майнова відповідальність акціонерного товариства виникає в повному обсязі власності, яка належить йому згідно з Законом України «Про акціонерні товариства», плюс капітал акціонерів. Останні у випадку відповідальності акціонерного товариства перед третьою особою не мають права пред'являти майнових претензій, оскільки вони довірили акціонерному товариству свій капітал на умовах одержання дивіденду. Тому це угода між акціонерним товариством й акціонером із приводу передачі грошей, на умовах підприємницького ризику.

Акціонерне товариство як корпоративний власник має право захищати свою власність і права на неї в судовому й позасудовому порядку. Воно має право користуватися захистом у позовному порядку, захищаючи свою власність пред'явленням виндикаційного та негаторного позовів, а своїх зобов'язань – через зобов'язально-правові позови. Усе це ще раз підтверджує наявність корпоративної власності, а акціонерного товариства – як класичної її форми.

☞ Акціонерне товариство є сучасною організаційно-правовою формою сучасного ринкового господарства, яке породжує різновид форми власності – корпоративну власність.

В акціонерному товаристві все більш важливим елементом його функціонування є управління. Він суттєво впливає на економічну основу акціонерного товариства та правове регулювання.

Література.

1. Великий енциклопедичний юридичний словник – ДО: Тов «Видавництво «Юридична Думка» 2007 – С. 224.
2. Вінник О. М., Щербіна В. С. «Акціонерне право: навчальний посібник» Під ред. проф. Щербіни В. С. – ДО: Антіка, 2000. – С. 24.
3. Господарське право: Підручник; під ред. В. К. Мамотова. – К.: Юренком Інтер, 2002. – С. 420–423.
4. Лаптев В. В. «Акционерное право». – М: Юридическая фирма «Контракт»; ИНФРА-М, 1999 г. – С. 5.
5. Цивільне та сімейне право України: підруч. – ДО: Правова єдність, 2009. – С. 504.